

Rudolf Vévoda

MEZI SEINOU A VISLOU. KULTURNÍ POLITIKA V ČASE „TÁNÍ“: POLSKÝ MODEL

Jedním z úkolů, které leží před českou badatelskou obcí, by měla být i „demytizace“ onoho bezesporu pozoruhodného a plodného období dějin české kultury, kterým byla tzv. šedesátá léta, tedy doba, již lze přibližně vymezit roky 1956 a 1968/1969. Od listopadu 1989 uběhlo již drahně času na to, aby bylo možno zkoumat fenomén „zlatých šedesátých“ sine ira et studio. Přesto lze v české kulturní historiografii nalézt jeden závažný deficit, který, jak se zdá, bezděčně pomáhá udržovat při životě jeden implicitní, ale možná právě proto v jistém smyslu nebezpečný mýtus; totiž mýtus „jedinečnosti“ a „výjimečnosti“ českého kulturního dění šedesátých let. Oním deficitem je pak skutečnost, že dosud chybí srovnávací studium kulturního vývoje v ostatních zemích někdejšího „socialistického tábora“: studium prováděné českými vědci a z českého úhlu pohledu. Bez něj není možno dát našim „šedesátým“, co jejich jest: přiblížit se plastičtějšímu a úplnějšímu poznání jejich limitů, jejich iluzí, ale i jejich velikosti.

Není ambicí tohoto textu něco takového suplovat. Jde spíše o pouhý pokus pootevřít okno k našim severním sousedům; pokus, jenž chce být prostým připomenutím skutečnosti, že bez polského Října roku 1956 a bez složitých peripetií kulturně politického vývoje Gomułkovy éry by naše šedesátá léta i Pražské jaro vypadaly jinak.

Proces stalinizace polské kultury se v mnoha ohledech příliš nelišil od podobného směřování v Československu; začal jen o něco dříve. Mocenský zápas mezi prozápadně orientovanými demokraty na straně jedné a politickými silami, jejichž cílem bylo z Polska učinit satelit Sovětského svazu na straně druhé byl totiž také rozhodnut dříve než u nás. Příchod Rudé armády do Polska v roce 1944 byl velkou částí elit i ostatní veřejnosti vnímán jako nová okupace. Etablující se „lidová moc“ nemohla v masovém měřítku počítat ani s rusofilstvím, ani s touhou po revolučních změnách. Tento zápas, který nabýval často drastických, krvavých rysů, se nemohl neodrážet v oblasti duchovní, kulturní a ideologické. Tak již v roce 1947 upozorňovalo kulturně osvětové oddělení ústředního výboru Polské dělnické strany (PPR) na

existenci „anachronického ideálu falešně chápané 'tvůrčí svobody'“ a konstatovalo, že kulturní život „výrazně zaostává“ za společenskými a hospodářskými změnami¹. Utužení cenzury a likvidace soukromých nakladatelů stanuly na pořadu dne. Radikální levice začala udávat tón. Iluze o autonomii kultury v totalitním státě pomáhali rozbíjet i někteří radikálně orientovaní intelektuálové a umělci, a to většinou ti, kteří prodělali tragickou osobní zkušenost s nacismem. Ovšem jen nemnozí představitelé polské kultury - jako například Tadeusz Borowski - tak činili snad alespoň zpočátku bona fide. Naivita a „dobrá vůle“ však rychle braly za své². Když Alexandr Fadějev, představitel „spřáteleného“ Svazu sovětských spisovatelů, prohlašoval na vratislavském Kongresu intelektuálů na obranu míru, konaném v srpnu 1948, že *„kdyby hyeny uměly používat pero a šakalové psací stroje, psali by stejně jako T. S. Eliot“*³, muselo již být každému zřejmé, o co jde.

Glajchšaltování kultury naráželo ovšem na své meze; ti z předválečných funkcionářů komunistické strany, kteří přežili čistky z konce 30. let, ostatně neměli ve své většině ke Stalinovi a jeho lidem důvěru⁴. „Dozor“ nad kulturou sice často vykonávali necitliví byrokraté, kteří veškeré pokusy o uchování alespoň části avantgardního dědictví - v jakkoli selektivní a ideologicky „neškodné“ podobě - vnímali jako „měšťácký přežitek“. Důvtipnější představitelé stranického aparátu si ovšem uvědomovali, že možnost „podchytit“ řadu talentovaných tvůrců, a to navzdory jejich nekomunistické (Jerzy Andrzejewski), nebo i vysloveně pravicové minulosti (Konstanty Idelfons Galczyński), může znamenat obrovský propagandistický zisk. Uvažovali tímto způsobem zvláště proto, že řada talentovaných tvůrců se po skončení války do Polska buď vůbec nevrátila (Witold Gombrowicz, Zofia Kossaková a j.), nebo na přebírání moci komunisty a rostoucí nesvobodu reagovala odchodem do emigrace (Czesław Miłosz). Snaha oněch „prozíravějších“ stranických funkcionářů se v první třetině padesátých let ukazovala jako vcelku úspěšná. Velká většina tvůrců se v oné době přinejmenším vnějškově konformizovala s „kulturní politikou lidového Polska“. Když

1 A. Paczkowski: *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*. Warszawa 1995, str. 281-282.

2 Vynikající, leč v českém prostředí dosud nedocenenou analýzu procesu stalinizace polské kultury podává C. Miłosz v knize *Zniwoleny umysł* (1953); česky: C. Miłosz: *Ztotočený duch*, Praha 1992.

3 A. Paczkowski, *A. c. d.*, str. 283.

4 „Polsko si i v těch nejtemnějších letech uchovalo něco ze soucitu k bezbranným díky své chaoticko-liberální minulosti, díky katolicismu a díky zavilé nenávisti starých komunistů ke katolíkům, jenž zavraždil jejich milované vůdce.“ C. Miłosz: *Rodná Evropa*, Olomouc 1997, str. 276.

v roce 1953 krakovský katolický časopis *Tygodnik Powszechny* odmítl otisknout nekrolog věnovaný Josefu Vissarionoviči Stalinovi, dosavadní redakce týdeníku byla rozeznána. Šlo ovšem ve své době o zcela ojedinělý akt odvahy. Srdceryvný článek o Stalinově smrti ostatně napsala i spisovatelka takového formátu, jakou byla Maria Dabrowska, což podle Stefana Kisielewského zapříčinilo, že ji v roce 1956 minula Nobelova cena za literaturu⁵.

Jednou z klíčových postav při řízení kulturní politiky vládnoucí Polské sjednocené dělnické strany (PSDS) v raných padesátých letech byla Luna [Julia] Brystygierová, která šéfovala pátému oddělení ministerstva národní bezpečnosti, tedy odboru, jenž měl v kompetenci klérus a umělce. Brystygierová byla podle svědectví pamětníků žena „výjimečně inteligentní“, „bystrá a pronikavá“, „hodně vzdělaná a výřečná“. Stefan Staszewski, tehdejší ředitel tiskového oddělení ústředního výboru PSDS, svého času tvrdil, že jí strana přidělovala „typicky diverzní úkoly, které vyžadovaly vysokou inteligenci“⁶. Je vysoce pravděpodobné, že se právě jí a jejímu oddělení ministerstva podařilo získat mnohé tvůrce pro spolupráci s režimem. Prostřednictvím novináře a publicisty Dominika Horodynského, který často vyjížděl do zahraničí, se v době Chruščovovy liberalizace dokonce pokoušela ovlivňovat dění v polském kulturním exilu; rozumí se že ve prospěch „lidového Polska“⁷.

Rok 1956 znamenal v mnoha ohledech dalekosáhlý přelom. Z historické perspektivy znamenal - na rozdíl od Československa - nikoli počátek „tání“, nýbrž jeho vyvrcholení, po němž následoval nezadržitelný sestup, nové „utahování šroubů“, spjaté s upevňováním mocenských pozic prvního tajemníka strany Władysława Gomułky. Gomułka v roce 1956 dokázal skvěle využít mohutného vzepětí lidové energie a probuzeného veřejného mínění, které volalo po zásadních změnách. Na VIII. plénu ústředního výboru PSDS 20. října prohlašoval, že polsko-sovětské vztahy „musí být založeny na vzájemné důvěře a rovnosti“ a že každý stát má právo „na úplnou nezávislost a samostatnost“. O čtyři dny později na půlmilionové manifestaci v centru Varšavy proklamoval „právo každého národa na suverénní výkon moci v nezávislém státě“⁸. Po volbách do Sejmu v lednu 1957, které manifestačně

5 S. Kisielewski: *Abecadło Kisielewskiego*, Warszawa 1990, str. 18.

6 Srov. T. Torzeńska: *Oni*, Warszawa 1997, str. 197-198, 412, 553.

7 J. Giedroyc: *Autobiografia na cztery rety*, Warszawa 1996, str. 151; J. Giedroyc, J. Sternpowski: *Listy 1946-1969*, II., Warszawa 1998, str. 127.

podpořil i kardinál Stefan Wyszyński, nedávno propuštěný z tříleté internace, však nastoupilo cosi na způsob „plíživé normalizace“. Ta ovšem - přes veškerou svoji hloupost, brutalitu a v závěru šedesátých let i primitivní antisemitismus - nikdy nedosáhla československých parametrů sedmdesátých let. Historik Andrzej Paczkowski nachází v Gomulkově éře zvláštní ambivalenci: „*Na jedné straně politicky motivované odmítání rukopisů, ba dokonce rozmetávání sazeb, trezorové filmy a scénáře odkládané do zásuvek, zakazované divadelní hry a 'černé listiny' spisovatelů a výtvarníků. Na druhé straně nemalá porce skvělé poezie, pozoruhodných románů, velkolepých inscenací a vynikajících filmů. Z jedné strany emigrace řady vynikajících umělců (Marek Hlasko, Aleksander Wat, Leopold Tyrmand, Sławomir Mrożek), z druhé strany hojně komentované návraty exilových tvůrců do vlasti (Michał Choromański, Zofia Kossaková, Melchior Wańkowicz, Teodor Parnicki, Maria Kuncewiczowa). Na jedné straně cílevědomé a systematické navazování na velkou domácí i evropskou tradici. Na druhé straně primitivní - což neznamená nepopulární nebo neúčinná - propagandistická díla, nezřídka silně poznamenaná vulgárním šovinismem [...]*“⁸ Gomulkovo „obnovování pořádku“ mělo několik etap, které - jak doložil historik polské opozice Andrzej Friszke - pozoruhodně korespondovaly s protiliberalizačními trendy v SSSR. Už na jaře 1957 Gomulka prohlásil, že „*tuberkulóza revizionismu může jen posílit chřipku dogmatismu*“⁹. V září téhož roku tvrdě zaútočil proti týdeníku *Po prostu*, který byl symbolem liberalizačních změn, když před dělníky varšavské automobilky neváhal vyhrožovat, že „*kontrarevoluční činnost [...] nedovolíme! Bud' Po prostu přijme linii strany [...], anebo [...] nebude vůbec vycházet*“¹⁰. Několikadenní studentské nepokoje ve Varšavě jen posloužily stranickým dogmatikům jako vítaná záminka k dalšímu utahování šroubů. Vládní deník *Trybuna Ludu* zdůvodnil zastavení *Po prostu* ostrým komentářem, ve kterém byl časopis obviněn, že se stavěl „*proti politice strany a proti socialismu a zaseval pochybnosti a apatii, nevíru a defétismus*“¹¹. Pokus několika liberálních spisovatelů o založení měsíčníku *Europa*, jehož cílem bylo zdůrazňovat a posilovat povědomí společných kořenů se západoevropskou

8 A. Paczkowski: c. d., str. 303.

9 A. Paczkowski: c. d., str. 383.

10 A. Friszke: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980*. Londýn 1994, str. 114.

11 A. Paczkowski: c. d., str. 316.

12 T. Toruńska: c. d., str. 693.

kulturní tradicí, ztroskotat přes počáteční souhlas vlády na Gomulkově odporu. Jerzyho Andrzejewského, Adama Wazyka, Stanisława Dygata a Mieczysława Jastruna to přivedlo k odchodu z PSDS. Touže dobou se šéf strany - ve zřejmé narážce na kritická vystoupení československých spisovatelů v předchozím roce - nechal slyšet, že „svědomím dělnické třídy je strana“, a ne literáti¹³. Čistky, v některých případech opakované, zasáhly celou řadu redakcí. *Nowa Kultura* a *Przegląd Kulturalny* byly zastaveny v létě r. 1963, když ztroskotaly pokusy podřídit je stranické linii. K zastrašování nespokojených sloužily i politické procesy, např. s knězem a redaktorem M. Pirozyńským; větší pozornost pak vyvolal soud nad Annou Rudzińskou, obviněnou ze spolupráce s exilovým nakladatelstvím *Kultura*. Značný rozruch vyvolala dodnes nevyjasněná smrt novináře Henryka Hollanda, otce známé režisérky Agnieszky Hollandové, který během domovní prohlídky ve svém bytě „vypadl z okna“ a jehož hojně navštěvený pohřeb si vláda vyložila jako „protistranické vystoupení“. Konflikt mezi politikou mocí a liberálními intelektuály se vyostřoval a jeho obětí se stali i někteří příslušníci aparátu. „Kádrové změny“ totiž postihly i některé vysoké státní úředníky a stranické funkcionáře, které Gomulka neměl v oblibě nebo jim kladl za vinu přílišnou umírněnost: Tak v roce 1958 byl odvolán ministr kultury Karol Kuryluk, o rok později padl ministr osvěty Władysław Bieńkowski. Završením Gomulkovy snahy o vytvoření a konsolidaci systému osobní moci byl pak III. sjezd PSDS, konaný v březnu 1959.

Zvláště Władysław Bieńkowski, osobní přítel Gomulky a svého času člen nejužšího vedení strany, byl přesvědčeným reformátorem. „Hlava plná protikladů, nikdy vlastně nebyl marxistou“¹⁴, charakterizoval jej Gomulkův předchůdce ve vedení strany, Edward Ochab. V roce 1956 měl Bieńkowski na starosti církevní politiku; osobně doprovodil kardinála Wyszyńského z internace a několik katolických publicistů a spisovatelů sdružených kolem krakovského měsíčníku *Znak* přesvědčil, aby v r. 1957 kandidovali do Sejmu. „(...) měl k nám jakýsi sentiment,“ napsal o něm jeden z oné skupiny katolických poslanců, Stefan Kisielewski. V 60. a 70. letech Bieńkowski pod plným jménem publikoval v exilu, v roce 1976 dvěma otevřenými dopisy protestoval proti změně ústavy, do níž se tehdy dostaly paragrafy o „nerozborném přátelství“ se Sovětským

13 A. Paczkowski: c. d., str. 327.

14 T. Torzeńska: c. d., str. 69-70.

svazem a o „vedoucí úloze PSDS“. Podle Kisielewského se tak stal polským Djilasem¹⁵.

Polští spisovatelé se nevzdávali snadno a nevyklízeli pole bez boje. Svaz polských spisovatelů představoval v roce 1956 podle Andrzeje Friszkeho jeden z motorů reformního hnutí. Spisovatelský sjezd, který proběhl na přelomu listopadu a prosince, se vyslovil pro „zrušení všech forem cenzury a pro přijetí tiskového zákona kodifikujícího odpovědnost autorů a redaktorů“¹⁶. Sjezd rovněž požadoval zpřístupnění prohibičních fondů v knihovnách, rozšíření kontaktů se spisovateli v emigraci a volnou distribuci exilových knih a časopisů, zejména pařížské *Kultury*, vydávané od roku 1947 Jerzym Giedroycem. Finální představou spisovatelského svazu byla likvidace stranické kontroly nakladatelství a časopisů a dosažení úplné autonomie kulturního života. Tyto požadavky měl po skončení sjezdu prosazovat výbor, do jehož čela byl zvolen básník a fejetonista Antoni Slonimski.

15 S. Kisielewski: c. d.; str. 9.

16 A. Friszke: c. d., str. 172.

Ve výboru Svazu měli stoupenci liberálních reforem převahu.

Když se v roce 1957 začalo vedení PSDS stále výrazněji odklánět od principů, ke kterým se přihlásilo v říjnu předchozího roku, začaly narůstat konflikty se spisovatelskou obcí. Strana se odmítala vzdát svého nároku na řízení společnosti. Włodzimerz Sokorski, jeden z čelných představitelů stranického aparátu na „kulturní frontě“, prohlašoval v roce 1958, že strana „*má právo bránit občany před šmírou, rozkladným a otevřeně nepřátelským uměním*“. Ústřední výbor strany přijal usnesení, které pravilo, že v „*nakladatelstvích, zejména na vedoucích postech, mohou pracovat jen ti lidé, kteří s přesvědčením realizují politiku strany*“¹⁷.

Svaz polských spisovatelů se snažil bránit ideje roku 1956. Navazoval proto kontakty se spisovateli v emigraci, z nichž někteří dali - zpravidla po složitém vyjednávání - souhlas k publikaci svých děl v domácích nakladatelstvích (Teodor Parnicki, Zofia Kossaková, ale i Czesław Miłosz či Witold Gombrowicz, jehož popularita v Polsku dosahovala v oné době svého maxima). Svaz rovněž záměrně rozvolnil své kontakty se spisovatelskými organizacemi v ostatních zemích ovládaných komunisty, a naopak se snažil posílit styky se západními spisovateli.

V roce 1959 schválil sekretariát ústředního výboru PSDS rezoluci o situaci ve Svazu polských spisovatelů. Svaz podle tohoto stranického usnesení podléhal revizionismu, buržoazní ideologii, a „*terorizoval*“ spisovatelekomunisty. Nezůstalo jen u slov; stranický aparát postupně omezoval vliv Svazu na ediční politiku a na redakce časopisů. Pod silným nátlakem Slonimski ustoupil. Vedení Svazu převzal na řadu let Jarosław Iwaszkiewicz. Jeho estetické názory a literární záliby měly hodně daleko ke klasickému kánonu socialistického realismu. Měl dobré kontakty s exilem a není bez zajímavosti, že ho mezi své blízké přátele počítal i Witold Gombrowicz, který se kvůli němu dostal do sporu s Giedroycem. Podle většiny pamětníků a historiků byl Iwaszkiewicz jako předseda Svazu polských spisovatelů člověkem nepevným a loajálním k vládoucí politické garnituře. „*Jeho diplomacií,*“ píše Andrzej Friszke, „*bylo mlčení nebo nepřítomnost v okamžicích zvýšeného politického napětí. Všechna opoziční uskupení k němu proto chovala nedůvěru. Při pohledu z delší časové perspektivy je však třeba konstatovat, že Iwaszkiewiczova konformita měla své hranice: nesnížoval se k účasti na propagandistických či policejních akcích proti libe-*

¹⁷ A. Paczkowski: c. d., str. 327.

rální opozici, prostřednictvím svých osobních kontaktů bránil nepohodlné spisovatele před represemi a pokoušel se využít svého vlivu k tomu, aby prosadil vydání některých nekonformních knih. Jako předsteda Svazu se Iwaszkiewicz potýkal s vlivnou opozicí, kterou reprezentovali Antoni Slonimski, Maria Dabrowska, Pawel Jasienica, Jerzy Andrzejewski či Leszek Kolakowski.¹⁸ Vnitrosvazová opozice opakovaně Iwaszkiewiczze kritizovala za pasivitu a nedostatek odvahy a protestovala proti zostřujícím se cenzurním zásahům.

V lednu 1964, po několika restriktivních činech státní moci a po prvních politických procesech Gomulkovy éry, se na rozšířené schůzi výboru Svazu polských spisovatelů stala kulturní politika strany předmětem tvrdé kritiky. Iwaszkiewiczovi byla opětovně vytýkána nečinnost. Antoni Slonimski, Pawel Jasienica a Pawel Hertz se stali iniciátory a autory protestního dopisu premiéru Józefu Cyrankiewiczovi, který vstoupil do polských dějin - podle počtu svých signatářů - jako *Dopis 34*. Pikantní příchuť měl podpis literárního kritika a překladatele Artura Sandauera, který byl synovcem Luny Brystygierové. Předmětem kritiky obsažené v dopise bylo omezování přídělu papíru a zostřený cenzurní kurs. Režim - kromě dalších represivních kroků - inicioval vznik „antidopisu“, který podepsalo šest set signatářů. Úspěchem rodící se protirežimní opozice byla ovšem skutečnost, že „antidopis“ odmítlo podepsat kolem čtyř set osob, z toho šedesát členů strany. Moc se cítila nucena z politických ohledů alespoň částečně ustoupit: Zvýšila příděl papíru pro vydávání krásné literatury a dočasně zmírnila politickou represi. Hlubokou politickou krizi a ostrý střet mezi politickou mocí a liberální inteligencí přinesl až rok 1968. To už se ovšem Gomulkova éra chýlila ke svému krvavému finále.

Tvrdí-li Andrzej Packowski o Gomulkově epoše, že se vyznačovala podivnou dvojznačností, ví o čem mluví. Podivný a matoucí byl kupříkladu vztah režimu k exilovým spisovatelům a nakladatelstvím. Čas od času se sice politická moc odhodlala k politickému procesu s domácími spolupracovníky emigračních časopisů, jako tomu bylo v případě již zmíněné Anny Rudzińské, současně však ve značné míře tolerovala skutečnost, že např. pařížská *Kultura* byla dostupná v některých polských knihovnách. Adam Michnik ve svém sedmisetstránkovém knižním rozhovoru s novinářem Jackem Zakowským vzpomíná na svá školní léta v atmosféře sklonku padesátých let: „V osmé třídě jsem začal chodit [...] do studovny v Národní knihovně a tam [...] jsem četl čísla

18 A. Friszke: c. d., str. 172-174.

*Kultury, knihy z pařížského Institutu Literackého a z nějakých londýnských nakladatelství. Domů se ty knihy půjčovat nesměly, ale do studovny je dávali bez problémů. Četl jsem Miloszovy knihy, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Můj život Lva Trockého, Novou třídu Milovana Djilase (...)*¹⁹ Jak nebývale paradoxní situace: v době, kdy se ani ne patnáctiletý Michnik ve varšavské Národní knihovně seznamoval s články otištěnými v pařížské Kultuře, proběhl (v červenci 1958) ve Varšavě proces s Hannou Szarzyńskou-Rewskou, která byla za rozšiřování téhož časopisu odsouzena k tříletému nepodmíněnému trestu vězení.

Institut Literacki a časopis *Kultura* měly - stejně jako jejich nakladatel a redaktor Jerzy Giedroyc - v polském exilu výlučné, s ničím nesrovnatelné postavení. Giedroyc byl, jak prozrazuje jeho postupně vydávaná korespondence, ironickým a skeptickým komentátorem politického a kulturního dění, kterému nechyběly cit pro taktiku, diplomatická dovednost, rozsáhlé mezinárodní kontakty (osobně se znal např. s Hubertem Ripkou a s Pavlem Čarnogurským) a schopnost uzavírat výhodné kompromisy. Radikální odpůrci komunistů, jimiž se to v polském exilu jen hemžilo, mu opakovaně vytýkali „blahovolný“ postoj k politické a kulturní levici. Svým způsobem měli pravdu. Giedroyc rozhodně žádným „divokým“ antikomunistou nebyl. Czesława Milosze vydával v době, kdy se nemalá část polské emigrace snažila prosadit jeho bojkot; vždyť přece až do roku 1951 oficiálně působil v diplomatických službách komunistického Polska. Ve své autobiografii se Giedroyc ostatně přiznává, že k „revizionistům“ typu Bieńkowského měl vždy větší respekt než ke katolickým politikům ze skupiny *Znak*, které vlastně za žádné politiky ani nepovažoval²⁰. Giedroyc byl především velkým milovníkem a znalcem dobré literatury; „službu génium“, jak se svěřil Witoldu Gombrowiczovi, bral jako své životní poslání. V kulturně politických otázkách obvykle projevoval nebývalý pragmatismus a smysl pro realitu. Rozhodnutí exilového Svazu spisovatelů z roku 1956 o bojkotu „domácích“ nakladatelství oprávněně pokládal za „absurdní“. K představitelům politické emigrace, soustředěným v Londýně, zachovával zdrženlivý odstup a jejich počínání komentoval tu ironicky, jinde se sarkastickou zlobou, což ostatně fungovalo oboustranně²¹. Smysl pro politickou strategii měl ovšem Giedroyc nevalný; ve

19 A. Michnik, J. Tischner, J. Zakowski: *Miedzy panem i plebanem*, Kraków 1995, str. 58.

20 J. Giedroyc: *Autobiografia...*, c. d., str. 193-194.

vztahu k politickým kataklyzmatům v komunisty ovládané části Evropy kolísal mezi přehnaným optimismem, zejména kolem poloviny padesátých let, a neopodstatněnou skepsí, jak tomu bylo kupříkladu v době Pražského jara. Zatímco ještě v roce 1956 pokládal posledního důsledně antikomunistického papeže Pia XII. za nerealistického studenoválečníka, který polským věřícím „přikazuje vyska-
kovat z oken“²², o dvanáct let později byl s to považovat protesty západních eurokomunistů proti vojenskému vpádu do Československa za provokaci řízenou z Moskvy²³. Událostí v Československu si v zásadě příliš nevšímal, jak lze alespoň soudit z jeho korespondence. Výjimku představuje jedna pochvalná zmínka o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů a několik okrajových poznámek o událostech roku 1968, jakkoli polskou účast na invazi vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR pokládal za tragédii. V dopise čtenářům a přátelům z roku 1959 sice napsal, že mu „*leží [...] na srdci neznalost polské problematiky u našich sousedů, a naopak, neznalost problematiky našich sousedů u nás*“,“²⁴ ve skutečnosti však šlo o ideologickou proklamaci, po níž nenásledovaly žádné konkrétní činy. Pokud Giedroyc opravdu trápil osud intelektuálů a spisovatelů v ujařmených zemích střední a východní Evropy, pak šlo vždy jen o Ukrajince a v menší míře o Litevce.

Kontakty s českým literárním exilem alespoň v padesátých a šedesátých letech Giedroyc neudržoval. V jeho korespondenci, která je jinak velmi otevřená, se alespoň nic takového neobjevuje. Mimořádně zarážející je zejména skutečnost, že se nerozvinula žádná spolupráce ani mezi exilovými časopisy *Kulturou* a *Svědectvím*, zvláště když je to z někdejšího sídla *Svědectví* v rue du Pont de Lodi do vily v Maisons-Laffitte, v níž tehdy pracovala redakce *Kultury*, jen několik kilometrů. Spíše než o spolupráci by bylo možno hovořit o ironickém osočování a malicherných sporech. O Pavlu Tigridovi padne v Giedroycově korespondenci jediná zmínka, a to v dopise Jerzemu Stempowskému z listopadu 1965. Giedroyc v něm „*bojuje s neznalostí problematiky našich sousedů*“

21 Ve své soukromé korespondenci se Giedroyc nerozpíkal označovat „neschvělná“ stanoviska londýnských emigrantských kruhů za „idiotismus“, „kreténství“, či „bělogvardějštinu“. Srov. např. J. Giedroyc, W. Gombrowicz: *Listy 1950-1969*, Warszawa 1993, str. 166, 173, 175, 201 a j.

22 J. Giedroyc, J. Stempowski: c. d., I., str. 442.

23 J. Giedroyc, J. Stempowski: c. d., II., str. 451.

24 J. Giedroyc: *Autobiografia...*, str. 293.

způsobem vskutku svérázným - konzultuje se Stempowským možnost soudní žaloby proti *Svědectví* na ochranu autorských práv: „Myslím, že by bylo dobré, kdyby jim *Ost-Institut* poslal ostrý dopis a dožadoval se peněz. (...) Budou se vztekat, protože jim záleží na reputaci (...)“²⁵.

Neznalost problematiky u sousedů byla jistě vážným problémem, který možná zpomalil některé liberalizační procesy, ne-li přímo systé-
mové změny. To, že trvá dodnes, je snad vzhledem k zaostávání české
historické vědy pochopitelné; ne však ospravedlnitelné. Kulturní dějiny
oněch patnácti let, kdy stál v čele Polska Wladyslaw Gomułka, jsou
plné paradoxů a zvláštností, pro něž bychom v tehdejším Českoslo-
vensku jen obtížně hledali analogie; příkladem tu může být mnohem
svobodnější vztah ke spisovatelům v emigraci, tragické, v rámci mož-
ností intelektuálně reflektované a všech iluzí zbavené zkušenosti
s mocným východním sousedem, či existence oficiálně publikujících
katolických intelektuálních a literárních skupin. Jiné procesy - napří-
klad rostoucí kuráž umělecké a zejména spisovatelské obce v souboji
s politickou mocí v letech šedesátých nebo pozoruhodné a meziná-
rodně oceňované úspěchy obou národních kinematografií - naopak
nabízejí mnoho možností pro různá srovnání. Nezbyvá než znovu zopa-
kovat, že jediné důkladná znalost oněch souběžností i protikladů, jedi-
ně jejich důkladné studium je cestou, jak našim šedesátým letům
porozumět „bez pověr a bez iluzí“.

25 J. Giedroyc, J. Stempowski: c. d., II., str. 356